

QISHLOQ XO`JALIK HUDUDLARIDA TABIIY MUHITNING O`ZGARISHI VA AGROLANDSHAFTLARNING SHAKLLANISHI

Abdullayev Suyun Ismatovich,
geografiya fanlar nomzodi, dotsent
Qarshi davlat universiteti

Choriyev Bekzod Farxod o`g`li,
Qarshi davlat universiteti talaba
safarovisoq@gmail.com

Qishloq xo`jalik faoliyati jarayonida insonning tabiiy muhitga ta`siri ayniqsa uzoq intensiv dehqonchilik regionlarida juda kuchli bo`lib, u sanoat ta`siri bilan barobar, ba`zi joylarda esa undan ham kuchliroq bo`ladi. Qishloq xo`jalik ishlab chiqarish maqsadlarida foydalaniladigan, uning ta`sirida shakllanadigan va mavjud bo`ladigan qishloq xo`jalik landshaftlari qishloq xo`jaligiga, Yer qurilishiga, tabiat muhofazasiga doir hozirgi geografik adabiyotlarda qishloq xo`jalik landshafti uchun "agrolandshaft" termini ko`proq qo`llaniladi. V.A.Nikolayevning (1987) fikricha, "agrolandshaft – bir butun, ichki tuzilishiga ko`ra bir xil bo`lmagan qishloq xo`jalik geosistema bo`lib, u haydaladigan yerlarni ham, boshqa funksional profildagi foydalaniladigan joylarni ham o`z ichiga oladi" [1,160-b].

Agrolandshaftlar – bu qishloq xo`jalik dalalari (sug`oriladigan va sug`orilmaydigan) dalalar, polizlar, bog`lar va hayvonlar uchun turli yaylovlar. Qishloq xo`jalik landshaftlari dalalar, pichanzorlar, o`tloqlar, qishloq aholi manzilgohlari, va tomorqalarning majmualari qishloq xo`jalik ishlab chiqarish obyektlari (turli fermalar, qishloq xo`jalik mahsulotlarini qayta ishlash bo`yicha zavod va sexlar)ning mavjudligi bilan ifodalanadi.

Har qanday agrolandshaft tabiiy landshaft asosida va uning chegaralarida vujudga keltiriladi. Agrolandshaftlarda tabiiy geosistemalardagi kabi barcha komponentlar o`zaro bog`liqlikda va o`zaro taqozada bo`ladi. Antropogen omillar ta`sirida o`zgarish jarayonida landshaftda yangi tuzilma va yangi sifat hosil bo`ladi. Ular inson tomonidan doimo quvvatlanib turganligi sababli vujudga kelgan landshaftlar tub tabiiy landshaftlarga nisbatan ancha tez rivojlanadi. Agrolandshaftlar ham tabiiy, ham antropogen omillarning birgalikdagi ta`siri ostida rivojlanadi [2].

Dehqonchilikda agrolandshaftlar inson tomonidan yaratilgan biogeosenozlardan (ekinzorlar, bog`lar, uzumzorlar, choy va rezavor mevali plantatsiyalar, bog`lar-polizlar va b.), chorvachilikda esa yaylov va ferma

biogeosenozlaridan – yaylovlar (tabiiy va sun`iy), pichanzorlar va fermalardan iborat.

Agrolandshaftlar uchun butun tabiiy geosistemaning qayta shakllantirilishi, komponentlarning kuchli darajada o`zgartirilganligi va bu landshaftlarning tub tabiiy landshaftlardan bir qator xususiyatlari bilan farq qilishi xosdir. Landshaftlardagi tabiiy muvozanat va mutanosiblikning buzilishi ularning o`rnida boshqariladigan antropogen landshaftlari shakllanishiga olib keladi. Bu tipdagi landshaftni yaratishda ko`pgina hollarda relyefni tekislash – mayda notekisliklarni bartaraf qilish natijasida amalga oshiriladi. Inson tabiiy landshaftlar o`rnida qishloq xo`jalik ishlarini olib boradi va buning natijasida boy tabiiy biosistemalar kambag`al agrosistemalar yaratiladi.

Landshaftlardagi tabiiy muvozanat va mutanosiblikning buzilishi ularning o`rnida boshqariladigan antropogen landshaftlari shakllanishiga olib keladi. Bu xildagi landshaftni yaratishda ko`pgina hollarda relyefni tekislash – mayda notekisliklarni bartaraf qilish natijasida amalga oshiriladi. Inson tabiiy landshaftlar o`rnida qishloq xo`jalik ishlarini olib boradi va buning natijasida boy tabiiy biosistemalar kambag`al agrosistemalar bilan almashinadi [1].

Qishloq xo`jaligida yerdan foydalanish jarayonida tabiiy landshaftlarda bir komponentli va ko`p komponentli o`zgarishlar ularning tuzilmasida ifodalanmasdan qolmaydi. Agrolandshaftlarda tuproqlarning rivojlanishi va qayta vujudga kelishi ularning hosildorligini oshirish maqsadida inson tomonidan maqsadli ta`sirida va, shuningdek, agrotexnik usullarning takomillashmaganligi tufayli tuproqlarda nomaqbul o`zgarishlarga sabab bo`ladigan stixiyaviy hodisalar tufayli kechadi. Shu sababli “madaniy” tuproqlar bilan bir qatorda tub tuproqlardan chirindi va ozuqa moddalarining harakatchan shakllari miqdorining ko`payishi, suv-fizikaviy xossalarning yaxshilanishi va morfologik tavsiflarining o`zgarishi va pirovardida oshgan unumdorlik agrolandshaftlarda dastlabki xossalarning yomonlashuvi bilan ifodalanadigan oriqlagan (kuchi ketgan – выпаванные) tuproqlar ham uchraydi.

Agrolandshaftga insonning ta`siri natijasida tuproq qoplami buziladi va bizning sharoitlarda cho`llashuv jarayonining kuchayishiga olib keladi. Ayni paytda agrolandshaftlarda haydaladigan yerlardagi tuproqlarning infiltrasion va suvni tutib qolish xossalari yaxshilash maqsadida kuzgi shudgorlash natijasida bahorgi yuza oqimining koeffitsiyenti kamayadi. Agrolandshaftlarda dastlabki o`simlik qoplami yo`qolishi tuproqlarning quruqlashuviga, sizot suvlari sathining keskin pasayishiga olib keladi.

Agrolandshaftlar tabiiy biologik aylanma harakatni ham ancha katta miqdorda buzadi. Hozirgi qishloq xo`jaligida tuproqqa tayyorlanadigan biomassaning ozgina qismi qaytadi, katta qismi esa yig`ishtirilgan hosil bilan olib ketiladi.

Agrolandshaftlarning yuzaga kelishi bilan bir necha ming yil ilgari insonning Yer iqlimiga ta`siri ham namoyon bo`la boshlagan. Katta maydonlarda o`rmonlarning qirqilishi nam aylanishidan 2500-3000 km³ chuchuk suvning olinishiga va buning oqibatida yog`inlarning kamayishiga olib kelgan. Agrolandshaftlarda mahalliy iqlimning barcha parametrlari ancha o`zgaradi, zero madaniy o`simliklarni yetishtirish agrotexnikasi muhim iqlim hosil qiluvchi omildir. Sug`orma dehqonchilik rayonlarida o`zgarish ayniqsa kuchli bo`ladi. Bu yerlarda kunduz kuni havo harorati 15-20⁰, tuproq harorati 30⁰ past bo`lishi, nisbiy namlikning ortishi 20-25% bo`lishi mumkin [1; 105-b].

O`zgarish bunyod etuvchi (ijobiy) va buzuvchi (salbiy) sajiyada bo`lishi mumkin. Hozirgi paytda landshaftdagi murakkab aloqalarni barcha hollarda ham hisobga olmaydigan qishloq xo`jalik o`zgartirilishi ayrim hollarda salbiy ta`sir ko`rsatadi. Binobarin, optimal agrolandshaft o`zida muhitning barqarorligini, resursni qayta tiklash va o`z-o`zini tartibga solish qobiliyati saqlanib qolingan o`zgartirilgan landshaftdir.

Agrolandshaftning bosh vazifasi muayyan iqlim sharoitlarida imkon darajasida ko`proq qishloq xo`jalik mahsulotini ishlab chiqarishdan iborat. Ammo agrolandshaftlarning mahsuldorligini kimyolashtirish hisobiga oshirilishi ko`pincha muhitning ruxsat etiladigan ekologik me`yorlaridan oshadigan ifloslanishiga olib keladi. Yonbag`irlar hisobiga haydaladigan yerlar maydonini ko`paytirish tuproq eroziyasi jarayonlarining kuchayishiga olib keladi. Shu sababli agrolandshaftlarni optimallashtirish bo`yicha (birinchi navbatda biokimyoviy) tadbirlarni amalga oshirish zaruriyatini belgilaydi.

Agrolandshaftlar uchun madaniy o`simliklarning bir yoki bir necha turidan tashkil topadigan o`simliklarning bir xilligi xos. Bu populyatsiyalarni saqlash uchun inson dastlabki landshaft komponentlarini va butun geosistemaning kuchli o`zgarishiga olib keladigan agrotexnik va meliorativ usullar tizimini amalga oshiradi.

Madaniy o`simliklar inson mavjudligining asosiy manbai bo`lishi sababli aholi va uning oziq-ovqat ehtiyojlarining ko`payishi bilan tabiiy biogeosenozlar ekinzorlar, sug`oriladigan o`tloqlar va sun`iy yaylovlar tobora siqib chiqarila boshlandi. Agrolandshaftlarda o`simliklar vodorod va kislorod, azot, fosfor, kaliy, oltingugurt, magniy, kremniy, allyuminiy birikmalarini va shuningdek,

ko`plab mikroelememtlarni iste`mol qiladi. Shu sababli agrolandshaftlarda qalin haydaladigan qatlamga, o`zlashtirish yengil bo`lgan oziqa moddalarimimg ancha katta miqdoriga, tuproq eritmalarining o`simliklarning rivojlanishi uchun qulay reaksiyasi va, shuningdek, suv, havo va issiqlik rejimlarining optimal sharoitlariga ega bo`lgan madaniylashgan tuproqlarda qishloq xo`jalik ekinlaridan yuqori va barqaror hosil olish mumkin.

Intensiv qishloq xo`jalik foydalanish birinchi navbatda tabiiy komplekslar komponentlarining o`zgarishi, qishloq xo`jalik ekinzorlari doirasida agrosenozlarga o`zgartirilishi bilan kuzatiladi.

Dehqonchilik agrolandshaftlari uchun madaniy o`simliklarning bir yoki bir necha turidan tashkil topadigan o`simliklarning bir xilligi xos. Bu populyatsiyalarni saqlash uchun inson dastlabki landshaft komponentlarini va butun geosistemaning kuchli o`zgarishiga olib keladigan agrotexnik va meliorativ usullar tizimini amalga oshiradi.

Agrolandshaftlarni ajratish va o`rganishga konstruktiv yondashuv ularni yaratishning umumiy prinsiplarini ishlab chiqishni hamda tabiiy va xo`jalik sistemalari o`zaro ta`sirini tartibga solish, yerdan foydalanish jarayonida ularni boshqarish bo`yicha aniq usullarni qidirishni taqoza etadi. Bunday yondashuv landshaftlar strukturasi va uni o`zgartiruvchi xo`jalik sistemalari to`g`risidagi aniq tasavvurning zaruriyatini taqoza etadi.

Foydalanilgan adabiytlar:

1. Абдуллаев С.И. Особенности изменения природной среды в районах орошаемого земледелия. // Географические аспекты природно-хозяйственной оценки территории Кашкадарьинской области и их использование в краевед-ческой подготовке студентов. Ташкент, 1980.
2. Агрolandshaft [Электронный ресурс] // Агрономический портал: [2005-2015]. URL: <http://agronomiy.ru/agrolandshaft.html> (дата обращения: 24.12.2015).
3. Куракова Л.И. Антропогенные ландшафты. Особенности и закономерности формирования // Актуальные проблемы изменения природной среды за рубежом. М., Изд-во Московского ун-та, 1976. Гл.V. С.92-112.
4. Николаев В.А. Концепция агrolandshafta // Вестник МГУ. Сер. 5. География. 1987. №2. С.22-27.